

A hátrányos helyzet és az iskola

Minden pedagógus találkozik problematikus gyermekkel oktató-nevelő munkája során. A gyermeki személyiség összetettsége és „mássága” nemcsak a sikeres és eredményes tanulás, magatartás biztosítója, hanem a gondok kialakulásának alapja is.

Szeretném az intézményvezetők figyelmébe ajánlani a következő egyszerű táblázatot, amellyel viszonylag gyorsan „feltérképezhető” az iskola hátrányos és veszélyeztetett tanulóinak száma, összetétele, a hátrányok kiküszöbölésnek feltételezett okai.

A veszélyeztetett és hátrányos helyzet jelenségével a legnagyobb arányban az oktatási intézmények találkoznak, az ilyen jelzővel ellátott gyermekek száma, családok száma pedig folyamatosan nő. Az iskola gyermekvédelmi gondjait önmagában a statisztikai számok, táblázatok, a nyilvántartásba vétel nem oldja meg, csak akkor, ha tudatos pedagógusi magatartás és cselekvés is kapcsolódik hozzá.

Intézményünkben az osztályfőnökök végezték el ezt a kutató-megismerő munkát, amelynek biztos alapja: minden 1., 3. és 5. osztályos osztályfőnök minden tanítványánál családot látogat. (A tantestület döntése alapján!) Ezek a kötetlen, személyes, családi találkozások, a környezet megfigyelése olyan információhoz juttatják a pedagógusokat, amelyek nélkülözhetetlenek a hatékony segítség folyamatában. Ebben a munkában a pedagógus saját személyisége a legfontosabb „munkaeszköz”, melynek megbecsülése és fejlesztése nélkül a pedagógiai hatáslehetőségek kiterjesztése elképzelhetetlen.

A hátrányos helyzet egyik formája: ha az iskolai ismeretszerzés nem egészül ki megfelelő érzelmi neveléssel, ha a tanuló a problémáival magára marad, keresni fogja azt a csoportot, amely érzelmileg elfogadja, de rendszerint a társadalom céljaival ellentétes értékeket hordoz. A baráti közösségek, ahol a serdülők antiszociális viselkedésmintát tanulhatnak, szintén veszélyeztető jellegűek.

A hátrányos helyzet másik formája: amikor a gyermeknek magának vannak beilleszkedési nehézségei, viselkedészavarai. Ennek oka lehet a családi környezet veszélyeztető jellege, de az is előfordul, amikor a családi környezet rendezett, mégis probléma van a gyermekkel. A gyermekkor legfontosabb feladata az, hogy előkészítsük őket a felnőtté válásra, az önállóságra, hogy közben tartva maguk irányítsák sikeresen életüket.

A hátrányos helyzet előbb említett két típusa viszont jelzi, hogy a gyermek van veszélyben pontosan a felnőtt társadalom beilleszkedése szempontjából. Félő, hogy olyan úton indul el a gyermek személyiségfejlődése, amely éppen a társadalmi szokásoktól való elkülönülést vagy szembenállást erősíti. Ez a két forma azt is jelzi, hogy kialakulásának okai a gyermek családjában és baráti kapcsolataiban valamint személyiségében ragadhatnak meg.

Az érzelmi élet egyensúlya feltételezi: a mindkét szülővel rendelkező, sértetlen családot. A támasz-vesztettség, a családok felbomlása, a durvaság, az odafigyelés hiánya elkerülhetetlen konfliktusokhoz vezet. A deviáns szülők, a csonka családok, a kulturális hiány, az alkoholizmus, a bűnözés, a deviáns magatartás mind-mind olyan átörökítő tényezők, amelyekkel a tanulók nap mint nap találkoznak.

Milyen ártalom érheti a gyermeket a családban?

- felbomlott házasság
- az árvaság (özvegy szülő)

Osztály	1.a	1.b	1.c	2.a	2.b	2.c	3.a	3.b	3.c	4.a	4.b	4.c	4.d	5.a	5.b	5.c	6.a	6.b	6.c	7.a	7.b	7.c	8.a	8.b	8.c	Össz.	%
Osztálylétszám	28	23	27	32	30	32	22	25	27	24	24	23	21	27	33	31	29	29	28	20	21	20	22	23	21	642	100
Felbomlott házasság	2	3	1	5	2	4	1	5	4	4	2	3	4	2	6	10	6	6	1	2	1	2	3	7	6	92	14,3
Büntetett előéletű szülő(k)	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,1
Alkoholista, iszákos szülő(k)	-	-	1	-	-	4	1	1	1	1	-	4	-	-	1	-	4	3	3	3	1	-	1	3	2	34	5,2
Más erkölcsstelen életmódot folytató szülő(k)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	3	0,4
Rendezetlen családi élet	-	-	-	1	3	6	1	-	1	2	-	3	-	-	6	1	6	4	3	2	2	-	9	2	3	55	8,5
Brutális bánásmód a családban	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	1	4	0,6
A gyermek elhanyagolása; nevelés-ellenőrzés hiánya	-	-	-	1	-	10	-	1	-	1	-	3	-	-	7	1	2	5	-	2	5	-	11	2	-	51	7,9
Megélhetést veszélyeztető anyagi problémák	-	-	-	4	-	4	3	1	2	3	-	-	3	-	4	-	3	8	3	1	5	-	-	14	2	60	9,3
3 vagy több kiskorú gyermeket nevelnek	2	1	10	8	-	5	6	5	5	2	5	6	5	6	4	6	3	1	2	7	6	1	3	4	3	106	16,5
Özvegy szülő	-	-	-	2	-	2	1	1	-	1	-	-	1	-	5	-	1	-	1	2	1	-	2	1	2	10	1,5
Sokrétű munkával elfoglalt, művelt szülők	1	-	4	-	1	-	1	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3	3	-	-	-	8	-	1	48	7,4
Alacsony általános műveltségű és iskolai végzettségű szülő(k)	2	-	3	4	1	10	-	2	5	3	-	8	-	-	15	3	4	5	9	10	6	-	6	13	2	15	2,3
Rossz baráti kör az iskolán kívül	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	2	3	1	22	3,4
TV-video esetleges negatív hatása	-	-	-	3	-	3	2	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	3	8	-	-	1	22	1	-	24	3,7
A tanulást hátráltató egészségi probléma	1	-	-	-	2	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	3	2	4	116	18,0
Napirend és helyes életmód hiánya	-	-	-	3	1	10	-	-	-	2	-	3	-	-	5	1	4	7	8	-	3	-	9	19	10	85	13,2
Elkényeztetés	2	-	-	2	3	3	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	8	2	1	26	4,0
Túlzott szigor	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	2	1	7	1,0
Otthoni túlterhelés	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	4	0,6
Szorongás, félelem, idegesség a gyerekeknél	2	-	3	-	2	-	2	-	1	1	-	1	1	1	1	-	-	-	1	-	4	1	5	13	4	43	6,6
Koncentrációs problémák	8	-	3	4	2	6	2	-	6	-	-	1	-	2	8	2	9	2	3	1	6	-	3	11	4	83	12,9
Képességi problémák	-	-	5	-	2	2	-	-	4	3	-	7	-	3	4	2	6	3	3	10	6	1	6	11	5	83	12,9
Fegyelmzési nehézségek	2	1	3	6	-	-	-	-	3	3	-	1	-	-	8	8	8	3	1	-	5	-	4	1	1	58	9,0
Napközibe jár	27	20	20	29	27	23	11	19	10	16	13	11	14	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	240	37,3
Pszichológus foglalkozik vele	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	7	1,0
Logopédustól kap segítséget	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	7	1,0
Tanórán kívül is foglalkozik vele nevelő	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	3	3	-	1	4	3	-	19	2,9
Munkánélküli támogatást kapnak	-	2	2	5	-	4	-	5	-	-	-	2	-	-	-	2	-	-	2	-	-	9	1	2	-	36	5,6
Rendszeres szociális segélyt kapnak	-	5	1	-	4	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-	1	-	2	1	1	1	1	1	21	3,2
Gyermekevelési támogatásban részesülnek	3	1	-	1	1	6	-	1	-	-	2	8	-	-	-	3	6	-	-	-	6	-	3	2	-	43	6,6
Jövedelempótló támogatást kapnak	-	-	1	1	1	1	1	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-	11	1,7
Rendszeres nevelési segélyben részesülnek	2	-	2	1	2	3	-	-	-	2	1	2	-	-	-	-	1	-	-	2	2	-	2	2	1	25	3,8
Valamilyen átmeneti segélyt kapnak	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	4	7	19	2,9
Étkezési hozzájárulást kap	9	-	10	5	11	8	2	4	7	4	2	6	6	2	3	2	10	4	2	5	5	-	-	2	1	110	17,1

- rossz házasság: alkoholizmus, durva bánásmód
- a szülő erkölcsi tekintélyének megsérülése
- züllött, erkölcstelen életmódot folytató és munkaképtelen felnőttek atmoszférája
- idegi és lelki megbetegedések
- anyagi problémák

A táblázat 1. része (lásd: 58. l.) a családra vonatkozó adatokat összegzi. Igen magas értékeket találunk a felbomlott házasságok sorában (14,3%), s bizonyos osztályok „kitüntetett” szerepet kapnak ezen a területen (5.c, 8.b). Sajnos, mi pedagógusok szemtanúi vagyunk a családi tragédiák, válások megtörténésének, a gyermekek szomorúságának, érzelmi életük labilissá válásának, tanulmányi eredményük csökkenésének.

Igen magas érték számunkra a 9,3%-os megélhetési gondokkal küzdő családok száma, amely azt jelzi, hogy 60 gyermek sokszor éhezik, az iskolai étkeztetés számára a „főétkezés”, elhanyagolt, nem az évszaknak megfelelő ruházata is igen nagy szegénységről árulkodik.

Sok családban (18%), 116 gyermek esetében olyan egészségügyi problémák léteznek, amelyek veleszületett rendellenességet, örökölt képességet tükröznek, s amely hibák és hiányosságok az eredményes és sikeres tanulást hátráltatják.

A nevelés hiánya, helytelensége olyan veszélyforrás, amely hátráltatja, sőt megakadályozza a társadalom szabályaihoz alkalmazkodó, egészséges, emberhez méltó életét élő személyiség kialakulását.

Milyen veszélyforrásokkal találkozhatunk?

- a gyermek életkori sajátosságainak nem megfelelő figyelembevétele
- helytelen nevelési módszerek
- a nevelő személyének nem megfelelő volta
- a család és az iskola ellentétes nevelő hatása
- a szülő erkölcsi felfogása, magatartása, követelményei
- két szülő (szülő és nagyszülő) közötti ellentét
- agresszív nevelés, túlzott szigor
- kényeztetés
- fenyegetés, megszegényítés
- a pedagógus testi, lelki egészsége

A család szociokulturális szintjét, életvitelét döntően meghatározza a szülők iskolázottsága. A veszélyeztetettség elsősorban a társadalom alacsonyabb műveltségű rétegeiben gyakori. A szülők társadalmi beilleszkedési zavarai pedig a gyermek veszélyeztetettségének döntő tényezője.

Nehezebb felismerni a családi veszélyeztetettség rejtettebb formáit, amikor a családban látszólag minden rendben van, de a felszín alatt agresszivitás, érdektelenség, érzelmi közömbösség húzódik. Ezt a fajta szülői viselkedést a gyermek nem tudja példaként elfogadni, szenved attól a boldogtalanságtól, amelyet a szülők már elfásultan elfogadtak. Hiányzik számára az érzelmi melegség, a szülő nyújtotta biztonság és életperspektíva, amit éppen a családnak kellene biztosítania.

Kiemelten kell kezelnünk azokat a hátrányos helyzetű tanulóinkat, akiknél nem alakult ki és nem rögződött egy helyes napirendi beosztás, amely meghatározza teendőiket és tanulnivalóikat (13,2%).

Szintén igen erős odafigyelést igényel a pedagógusok részéről a képességi és koncentrációs problémákkal küzdő gyerekek helyzete (12,9%), ezek a pszichés jellemzők rámutatnak az iskola leggyengébb képességtípusú osztályaira is (7.a, 8.b).

A társadalmi elvárásokat, normákat a család, az iskola, a pedagógus, a tanulóközösség közvetíti a gyermek számára. A viselkedési zavar különböző formái azt jelzik, hogy a közvetített társadalmi célok, értékek, követelmények interiorizálódásában probléma merül fel, amely megoldásra szorul. A gyermek által közvetített negatív megnyilvánulások, a nehezen nevelhetőség a szocializá-

ció zavara. A nem megfelelő társas, közösségi kapcsolatok negatív élmények, önértékelési zavarok kialakulásához vezetnek.

A hátrányos helyzetű gyermekekkel szemben gyakori az előítélet, a „hibáztatás”. E negatív beállítódások áthatják a pedagógus érzelmeit, gondolatait és viselkedését, a gyerekek számára is érzékelhetővé válnak. A negatív tanulói teljesítmény még inkább erősíti az „előítéletes” pedagógus magatartásának a „nem” irányába fordulását. A pedagógus a tanuló sikertelen teljesítményeit saját kudarcaként, a tanuló képezhetetlenségének bizonyítékaként éli át.

A táblázat második felében azok a segítségforrások vannak megjelölve, amelyeknek egy része a pedagógusoktól, az oktatási szakemberektől várható segítség módjait, míg a másik részük az állami, önkormányzati támogatások lehetséges formáit mutatja be. Sajnos, meg kell vallanunk, az eredmények nem elég biztatóak, az anyagi ráfordítás segítése kevés, a pedagógusok cselekvési „kényszerét” pedig sokszor már csak a hitük tartja ébren.

Melyek azok a lehetőségek, amelyek a tenniakarás módjait nyújthatják segítségül?

- az iskolaérettségi vizsgálatok megtartása,
- ennek eredménye alapján a megfelelő beiskolázás és speciális bánásmód,
- oktatási módszerek megválasztása,
- a gyengébb tanulókkal való differenciált foglalkozás (több magyarázat, több gyakorlás, lassúbb feldolgozás),
- tanórán kívüli rendezvényeken (játékok, vetélkedők, versenyek) pozitív motivációval sikerélmény biztosítása,
- a gyermek előéletének megismerése (családlátogatás az óvodás korú és leendő 1. osztályos gyermekeknél),
- fokozott figyelemmel kísérése a gyermek érzelmi életének, társas kapcsolatainak,
- iskolapszichológusi hálózat megteremtése.

Jól látható, és a pedagógus társadalom érzékeli, hogy a prevenció és korrekció főleg az iskolai nevelés feladata e munka zöme a pedagógusok vállán van.

Ehhez a problémamegoldó tevékenységhez a pszichológiai, pedagógusi hozzáértés mellett szeretet, megértés, a tanítvány iránti bizalom és pedagógusi lelkiismeret kell.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Dr. György Júlia: „A nehezen nevelhető” gyermek, Medicina Könyvkiadó, Bp., 1978.
2. Dr. Illyés Sándor (szerk.): Veszélyeztetettség és iskola, Tankönyvkiadó, Bp., 1988.
3. Illyés Sándor – Nádas Mária (szerk.): A társadalom, az iskola és a pedagógia, Bp., 1986.
4. Zsohai József (szerk.): Hátrányos helyzetű kisiskolások, Tankönyvkiadó, Bp.